

Ks. Piotr KLIMEK

EBEDMELEK A TEOLOGIA Jr 38, 9 (LXX: Jr 45,9)

Treść: 1. Wstęp; 2. Tekst; 3. Zmiana teologii; 4. Rola Ebedmeleka; 5. Wnioski.

1. Wstęp

Fragment Jr 38,7-13¹ jest jednym z tych miejsc w Księdze Jeremiasza, które przekazywane są w różnej formie przez Tekst Masorcki (TM) i Septuagintę (LXX). Tekst podaje szczegóły interwencji Ebedmeleka u króla Sedecjasza na rzecz wraconego do cysterny Jeremiasza. Różnica dotyczy w.9 posiadającego w oryginale hebrajskim następujące brzmienie:

Źle postąpili ci ludzie, tak czyniąc z prorokiem Jeremiaszem wrzucając go do cysterny. Bowiem umrze w tym miejscu, w obliczu głodu, bo nie ma chleba w mieście.

W wersji greckiej dostrzegamy zmianę podmioty zdania wypowiedzianego przez Ebedmeleka, który kieruje je bezpośrednio do króla w formie oskarżenia:

Źle postąpiłeś skazując na śmierć tego człowieka w obliczu głodu, bowiem nie ma chleba w mieście.

Dostrzeżona różnica stawia przed interpretatorem pytanie o myśl teologiczną związaną z każdą z poszczególnych wersji, wydaje się bowiem, że nastąpiła tu celowa zmiana podmiotu zdania, zależna od z góry powziętych założeń. W kontekście takiej teologii interesującą jest rola Ebedmeleka, jako oskarżyciela: króla lub przeciwników Jeremiasza. Niniejszy artykuł jest próbą wyjaśnienia obu tych kwestii².

2. Tekst

Na początku rozważań wypada przyrzeć się dokładnie tekstom. Interesujące nas zdanie z werseu 9 w oryginale hebrajskim ma brzmienie następujące:

אֲדַנִּי הַמֶּלֶךְ הִרְעוּ הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה אֶת כָּל־אֲשֶׁר עָשׂוּ לִירְמְיָהוּ הַנָּבִיא
אֶת אֲשֶׁר־הִשְׁלִיכוּ אֶל־הַבּוֹר וַיִּמָּח תַּחְתָּיו מִפְּנֵי הָרָעָב כִּי אֵין הַלֶּחֶם עוֹד בְּעִיר:

¹ Z uwagi na różnice w kompozycji całej księgi pomiędzy TM i LXX w wersji greckiej jest to Jr 45,7-13.

² Przegląd dotychczasowych prób zrozumienia całości tego tekstu podaje W. MCKANE, *A Critical and Exegetical Commentary on Jeremiah*, t. 2, Edinburgh 1996, 962-968.

w wersji zaś LXX możemy przeczytać:

ἐποιηρεύσω ἃ ἐποίησας τοῦ ἀποκτείνειν τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ἀπὸ προσώπου τοῦ λιμοῦ ὅτι οὐκ εἰσὶν ἔτι ἄρτοι ἐν τῇ πόλει

Pomijając wykrzyknik „Panie mój, królu!” (אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ) różnica pomiędzy tekstem hebrajskim i greckim dotyczy dwóch spraw:

a) dostawiono słowa „tak czyniąc z prorokiem Jeremiaszem wrzucając go do cysterny, bowiem umrze w tym miejscu”

הָאֵלֶּה אַתְּ כָּל-אֲשֶׁר עָשׂוּ לְיִרְמְיָהוּ הַנְּבִיאַ

אַתְּ אֲשֶׁר-הִשְׁלִיכוּ אֶל-הַבּוֹר וַיָּמָת תַּחְתָּיו

b) zamieniono liczę pojedynczą i przypadek wyrażień: czasownika ἐποιηρεύσω i rzeczownika τὸν ἄνθρωπον τοῦτον na liczbę mnogą wyrażenia הָרָעוּ הָאֲנָשִׁים, przy czym zmiana ta jest istotna dla sensu całej wypowiedzi.

Zauważone zmiany nie mają charakteru poprawki gramatycznej, czy stylistycznej, co potwierdza wydanie krytyczne TM. Dzięki takiemu zabiegowi redaktor/wydawca wersji hebrajskiej mógł skierować myślenie czytelnika na inne tory, w kierunku innej teologii. Inny wniosek możemy wysnuć z porównania długości obu wypowiedzi, zgodnie z zasadą mówiącą, że „lekcja krótsza jest lepsza”, co pozwala postawić hipotezę, że wersja LXX jest starsza.

3. Zmiana teologii

Problem zmiany perspektywy teologicznej wypada podjąć jako pierwszy. Współczesne badania nad tekstem Księgi Jeremiasza dowodzą, że wersja LXX (w ogólnych zarysach) jest wersją chronologicznie starszą niż TM oraz że zmiany dokonane w wersji hebrajskiej w wielu punktach są naznaczone inną myślą teologiczną. Tak na przykład A. Rofé³ analizując dane dotyczące upadku Jerozolimy w Jr 52 zauważa, że w hebrajskiej wersji tekstu autor biblijny opisujący tę katastrofę koncentruje się (między innymi) na losie tych, którzy przeżyli, a zostali przez Nabuchodonozora przesiedleni do Babilonu. Dotyczy to wersetów 15, 27b i 28-30, pierwsze dwa posiadają swoje paralele w księgach historycznych Starego Testamentu, odpowiednio w 2 Krl 25,11 i 2 Krl 25,21, trzeci znajduje się jedynie w Księdze Jeremiasza. W wersji greckiej tekstu księgi Jeremiasza natomiast brak tych wierszy, a opis zniszczenia Jerozolimy kończy się egzekucją króla i dostojników w Ribla⁴. Można wyciągnąć stąd wniosek, że autorowi odpowiedzialnemu za wersję LXX nie było znane wydarzenie ocalenia ludzi

³ A. ROFÉ, "Not exile but annihilation for Zedekiah's people: The purport of Jeremiah 52 in the Septuagint", w: *VIII Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies. Paris 1992*, red. L. GREENSPOON, O. MUNNICH, *Septuagint and Cognate Studies 41*, Atlanta 1995, 165-170; przeciwnego zdania niż cytowany autor co do datacji Jr 52 jest H. FISHER, "Jeremia 52 – ein Schlüssel zum Jeremia-buch", *Biblica* 79(1998), 333-359.

⁴ Autor używa tu rzeczownika *anihilacja* do opisu tej sytuacji: „it offers a picture of total annihilation for Zedekiah's people: no one survived!”, *tamże*, 167.

ze zburzonej Jerozolimy. A. Rofé wskazuje, że w przedstawionej greckiej wersji tekstu możemy zobaczyć spełnienie proroctw przeciwko Sedecjaszowi i współczesnym mu Izraelitom, proroctw opisujących klęskę jako karę za grzechy (por. Jr 21,1-7;27; 34,8-22). Podobne myśli zawiera teologia Jeremiasza i jego uczniów, która ukazywała cały naród jako pełen zła i nieprawości wobec Jahwe, co dobrze ilustruje Jr 6,28-30:

są miedzią i żelazem, wszyscy postępują niegodziwie. Ołów został rozgrzany na podwójnym ogniu przez miech kowalski. Próżne wysiłki przetapiającego metal: przewrotni nie dadzą się oddzielić. Nazwijcie ich srebrem odrzuconym...

Nie ma nadziei nawrócenia, czy jakiegokolwiek ocalenia dla tych, którzy złamali przymierze z Jahwe, którzy tak są przewrotni, że żadne wysiłki Boga nie mogą złamać ich upor. Jedynym rozwiązaniem staje się zniszczenie przewrotnych.

Powyższe rozważanie domaga się postawienia pytania o rolę króla w opisanym procesie. Wydaje się, że w myśli i nauczaniu proroka ważną rolę odgrywają ludzie posiadający władzę – to oni sprowadzili Izraela na manowce bałwochwalstwa. W Jr 5,4n Jeremiasz przedstawia tę sytuację następująco:

Ja zaś powiedziałem sobie: „To tylko prostacy postępują nierozsądnie, bo nie znają drogi Pana ... Może pójdę do ludzi wybitnych ... ci znają drogę Pana ” Ale oni także pokruszyli jarzmo, potargali więzy.

Król jako najważniejszy z rządzących jest pierwszym z odpowiedzialnych za zło, jakie dzieje się w Izraelu, dlatego to przeciw niemu przede wszystkim zwraca się oskarżenie. Jeżeli redaktor księgi Jeremiasza chciał pokazać całkowite zniszczenie narodu, to pierwszym, kogo ono dotknie powinien być król.

Wydaje się zatem, że teologię odkrywaną przez A. Rofé'a w Jr 52, zgodną w zasadniczych kształtach z teologią Jeremiasza, można odnieść także do omawianego przez nas fragmentu księgi: zatem Jr 38,7-13 pokazywało by (w wersji greckiej) całkowite zniszczenie Izraela, jako karę za grzechy.

Wersja hebrajska także posiada swoją wymowę teologiczną, koncentrującą się na takim przedstawieniu historii, aby możliwa była wzmianka w Jr 52,31-34 mówiąca o ułaskawieniu króla Jehojakina przez Nabuchodonozora (ok. 560 r. przed Chr.). Król judzki został przesiedlony podczas pierwszej deportacji w 597 r. przed Ch, czyli na ok. 10 lat przed okresem rządów Sedecjasza i ostatecznym zburzeniem Jerozolimy (586 r. przed Chr.). W myśli teologicznej tej grupy wygnańców w Babilonii domino wało przekonanie, że stanowi ona wybraną przez Boga „resztę” Izraela, z którą Jahwe związał obietnice swojego błogosławieństwa i nadzieję odrodzenia narodu⁵ W tej perspektywie ważną sprawą było przedstawienie pokoleń pozostałych w Palestynie jako tych, które zasługiwały na gniew i karę, dlatego oskarżenie w Jr 38,9 w wersji TM skierowane zostało przeciw ludziom broniącym Jerozolimy.

⁵ W swojej książce J. G. McCONVILLE, *Judgement and Promise. An interpretation of the book of Jeremiah*, Winona Lake 1993, 131 dostrzega w opisie wydarzeń związanych z uwięzieniem Jeremiasza w systemie symbol uśpienia narodu, jakby śmierci: „the exile looks like a kind of death, but the nation in merely dormant, awaiting revival”.

Takie spojrzenie wyjaśnia także dlaczego koncepcja „reszty” głoszona przez Jeremiasza stoi w sprzeczności z poglądami wygnańców z czasów Jojakina. Dla proroka „reszta” to ci, którzy pozostaną na terenie Palestyny, ci, którzy poddadzą się Nabuchodonozorowi (Jr 42,10), dlatego tak żarliwie namawiał pozostawionych przez Nebuzaradana po klęsce Jerozolimy do pozostania w kraju. Nie usłuchali go jednak, dowodząc tym czynem, że „reszta” nie może być dalej rozumiana jako pozostałość ludności Palestyny.

Jaką rolę odgrywa w tej perspektywie Sedecjasz? Dla wspólnoty wygnańców jedynym królem, spadkobiercą obietnic danych Dawidowi był Jojakin, zaś wszyscy następnicy władcy zasiadający na tronie w Jerozolimie byli uzurpatorami. W ich liczbie znajdował się także Sedecjasz, który w rozumieniu tej wspólnoty nie był królem, co zdaje się potwierdzać tekst księgi Jeremiasza ukazujący go, jako człowieka niezdecydowanego, poddanego różnym wpływom. Gdy dowódcy obrony miasta złożyli skargę na Jeremiasza nie sprzeciwił się im (Jr 38,5), równie bezwolny był, gdy Ebedmelek wstawia się za prorokiem (Jr 38,10). Trzykrotne spotkania z prorokiem odbywające się z inicjatywy króla wydają się pełnić rolę „zwiastunów” nadchodzącej klęski, wszystkie bowiem są okazją do obwieszczenia zniszczenia Jerozolimy⁶. Jaką rolę w czasie oblężenia pełnił Sedecjasz? Wydaje się, że treść hebrajskiej wersji tekstu udziela jednoznacznej odpowiedzi: nie pełnił on żadnej roli, był jedynie pionkiem na szachownicy wydarzeń⁷.

4. Rola Ebedmeleka

Postać Etiopczyka Ebedmeleka stanowi dla egzegetów pewien problem, przede wszystkim w identyfikacji tego człowieka. Hebrajskie עֶבֶד־מֶלֶךְ (oddane w LXX przez Αἰθίομελεξ) może być traktowane jako imię własne Ebedmalek⁸, choć niektórzy doszukują się tu jedynie określenia funkcji „sługa króla”⁹. W tym drugim przypadku wyrażenie to miałyby jednak postać עֶבֶד הַמֶּלֶךְ, co nie jest potwierdzone przez tekst biblijny. Wydaje się zatem, że mamy tu do czynienia z imieniem własnym tej osoby. Drugą sporną sprawą jest termin סִרְטָה, który w Septuagincie tłumaczony jest najczęściej przez ó εὐνοῦχος. W tekście hebrajskim występuje on w różnych formach 42 razy¹⁰. Tłumaczenie LXX wydaje się przedstawiać znaczenie tego rzeczownika¹¹, ale przeciw temu występuje wielu komentatorów. Na przykład R.P. Carroll¹² odwołuje

⁶ Por. Jr 37,10.17; 38,18.

⁷ Ciekawe spostrzeżenie podaje *Jeremiah*, tł. i red. A.J. ROSENBERG, New York 1985, 304n, gdzie zgodnie z tradycją interpretacji żydowskiej niektórzy odnoszą wyrażenie „kuszyta” z Jr 38,7 do Sedecjasza wyróżniającego się sprawiedliwością w stosunku do wszystkich pokoleń, jak Kuszyta różni się kolorem skóry od innych ludzi.

⁸ Podobnie jak Abimelek, czy Achimelek.

⁹ *Jeremiah*, tł. i red. A.J. ROSENBERG, dz. cyt., 304

¹⁰ Por. A. 'EBEN-SZOSZAN, *Konkordancja hadasza(h)*, Jeruzalajim 1996,815.

¹¹ Co potwierdza *Jeremiah*, tł. i red. A.J. ROSENBERG, dz. cyt., 305.

¹² R.P. CARROLL, *Jeremiah. A Commentary*, Philadelphia 1986, 681.

się do tekstu Jr 29,2, gdzie ׀ר׀י׀ם odnosi się do urzędników, L. Stachowiak¹³ wymienia różne możliwości tłumaczeń, zaś W.L. Holladay¹⁴ zastanawia się, czy nie jest to jakaś glosa hebrajska, bo w tekście greckim osoba ta przedstawiona jest jedynie jako Ἀβδεμελεχ ὁ Αἰθίοψ. W kontekście powyższych rozważań nad zmianą teologii można postawić tezę, że słowo ׀ר׀י׀ם pełni w tekście oryginalnym pewną funkcję teologiczną, jest mianowicie symbolem odrodzenia. Eunuch jest z samej istoty pozbawiony życia, w tym sensie, że nie może go przekazywać, podobnie i Izrael wygnany do Babilonii postrzegany jest jako ktoś, w kim życia nie ma. W świetle Jr 39,16-18 wiemy, że Ebedmelek jest człowiekiem wierzącym w Boga i dlatego zostanie ocalony¹⁵, podobnie i wspólnota wygnaniowa dzięki stałości swojej wiary ocaleje. Myśl ta nie jest konieczna z punktu widzenia autora greckiego, dlatego termin ὁ εὐνοῦχος został opuszczony.

Zacytowane na początku zdanie wypowiedziane przez Ebedmeleka nabiera różnego znaczenia w zależności od założeń teologicznych przyjętych przez redaktora, czy tłumacza księgi Jeremiasza, wyznacza także zmianę w rozumieniu roli Etiopczyka w całym tekście.

Zgodnie z sugestią W.L. Holladay'a¹⁶ wersja grecka księgi przedstawiająca Ebedmeleka jako oskarżyciela Sedecjasza nawiązuje do oskarżenia króla Dawida przez proroka Natana (2 Sm 12,1-12). Kuszyta, podobnie jak prorok Dawida, posłany jest po to, aby wykazać grzech i obwieścić zagładę. Rzeczywiście, zgadzałoby się to z ogólnym nastawieniem teologii autora LXX, podobne byłoby także zakończenie takiej interwencji – Dawid przyznaje się do popełnionej winy, Sedecjasz pozwala uwolnić Jeremiasza – i jeden i drugi uznają realność popełnionego przez siebie grzechu. Być może takie zestawienie potrzebne było autorowi tłumaczenie księgi Jeremiasza, by podkreślić wielkość i realność grzechu. Zachodzi w tym przypadku jednak pewna (istotna) różnica: postać Dawida, jego pojednanie z Bogiem wiąże się bardzo mocno z obietnicami błogosławieństwa dla dynastii dawidowej, zaś w teologii LXX Sedecjasz i inny królowie właśnie sprzeniewierzyli się tym obietnicom. Zatem myśl W.L. Holladay'a dostrzegającego tu oskarżenie przeciw królowi można przyjąć, ale z modyfikacją tekstu odniesienia: wydaje się, że lepszym przykładem wykazania winy króla i wyroku, który został wydany jest wypowiedź Samuela skierowana do Saula (1 Sm 15,13-29). Podobnie jak Sedecjasz i ten król został odrzucony, a jego dynastia nie przetrwała. Postać Ebedmeleka w takim ujęciu traktowana jest jako postać proroka – oskarżyciela posłanego do króla.

Inną sytuację spotykamy w drugiej z omawianych wersji. Zdanie wypowiedziane przez Kuszytę zamieszczone w tekście hebrajskim jest oskarżeniem wypowiedzianym nie przez kogoś podobnego do wielkich proroków, ale przez eunucha i do tego pochodzącego z bardzo dalekiego kraju, co wydaje się wskazywać na swoisty symbolizm.

¹³ L. STACHOWIAK, *Księga Jeremiasza. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1967,412.

¹⁴ W.L. HOLLADAY, *Jeremiah 2. A Commentary on the Book of the Prophet Jeremiah Chapters 26-52*, Minneapolis 1989, 289.

¹⁵ Por. *Dictionary of Biblical Imagery*, red. L. RYKEN, J.C. WILHOIT, T. Longman III, Downers Grove – Leicester 1998,262.

¹⁶ Por. W.L. HOLLADAY, *dz. cyt.*, 289.

W. McKane¹⁷ zwraca uwagę, że głównym powodem zmiany teologii jest „antyteza” między Sedecjaszem a przywódcami ludu pozostałymi w Palestynie, odpowiedzialnymi za wszelkie zło, jaki spotkało Izrael. Słowa Etiopczyka są oskarżeniem wypowiedzianym przez wygnańców, a sam Ebedmelek może być odczytany jako personifikacja tej wspólnoty, która w dalekim kraju (w Babilonii) odrodziła się do życia religijnego, choć jak eunuch zdawała się być pozbawiona wszelkiej perspektywy życia.

5. Wnioski

Przeprowadzona analiza pokazała, że w procesie powstawania tekstu księgi Jeremiasza przeszła ona wiele etapów, na których poszczególni autorzy (tłumacze, redaktorzy, wydawcy) odcisnęli swoje piętno, swoją teologię.

W wersji greckiej teologia koncentruje się wokół oskarżenia skierowanego przeciw narodowi i jego przywódcom (przedstawicielem których jest Sedecjasz) odpowiedzialnym za odstępstwo od Jahwe, za które zgodnie z warunkami przymierza zostaną całkowicie wyniszczeni. Ebedmelek, jak prorocy Samuel czy Natan, występuje tu jako oskarżyciel.

W wersji hebrajskiej, zakładającej fakt ułaskawienia króla Jojakina na wygnaniu w Babilonii, teologia podkreśla winę pozostałych w Palestynie Izraelitów, którzy przez swój brak wiary w Jahwe doprowadzili do zniszczenia Jerozolimy. W tym czasie na obcej ziemi rozwija się wspólnota wiary, reszta Izraela, która mimo niewoli zachowała życie Boże. Ebedmelek, eunuch pochodzący z bardzo dalekiego kraju, jest dla tej wspólnoty symbolem jej paradoksalnej żywotności.

Wersja hebrajska i grecka Jr 38,9 to nie tylko odpowiadające sobie zdania, ale dwa zupełnie różne przesłania teologiczne i nie sposób zdecydować, które z nich lepiej podaje myśl objawioną. Wydaje się, że dopiero w takiej różnorodności można odczytać pełne przesłanie tekstu biblijnego.

EBEDMELEK AND THE THEOLOGY IN Jer 38, 9 (LXX: Jer 45,9)

Summary

This paper allows understanding the theological difference between hebrew and greek version of the text Jer 38,9 and the theology of the role of Ebedmelek. The greek theology condemns the kingdom of Juda and its rulers, in this view Ebedmelek appears as a prophet in charge of a judge. On the other hand the theology of the hebrew version of the Bible condemns the rulers remained in Juda after the first deportation. From this point of view the life of Ebedmelek – eunuch and foreigner - plays a symbolic role as personification of the exilic community. The opinion that both interpretations are interesting and inspiring, is important conclusion of this analysis.

¹⁷ Dz. cyt. 953.